

« אריאל דיטשר

עדי חתימה ועדי מסירה

ראשי פרקים

מבוא

א. שיטות הראשונים

ב. פרשנות ר' חיים את שיטת רבנו תם

חבוא

תהליך הגירושין בין האיש לאישה, מורכב מכמה שלבים בסיסיים. בין יתר הנושאים בהם עוסקת מסכת גיטין, היא עוסקת בתפקידם של העדים המשתתפים בתהליך זה. הגמרא מביאה בכמה מקומות את הדיון לגבי העדים, אשר מורכב משתי דעות מרכזיות. רבי אלעזר סובר כי "עדי מסירה כרתי", ואילו דעת רבי מאיר היא ש"עדי חתימה כרתי". נתון מעניין הוא, שאין מקור תנאי מובהק במסכת המציג את המחלוקת המפורשת. כך, אנו פוגשים את המחלוקת רק במסגרת מספר משניות וברייתות שהגמרא מעמידה אותן כשיטה מסוימת (ר"א או ר"מ). בנוסף, הגמרא מביאה את השיטות כמה פעמים במסכת בתור סיוע או קושיה על דעה מסוימת¹.

על מנת לברר את מהות המחלוקת, עלינו לבדוק מהן המשימות המוטלות על כל כיתת עדים. מובן שבפשוטות תפקיד עדי המסירה הוא להעיד על מסירת הגט לאישה ועל עדי החתימה לחתום על הגט. אך מהו התפקיד הכללי, המהותי, שיש להם בתהליך הגירושין? האם באמת על שניהם מוטלת משימת מתן התוקף לגירושין? או שמא התהליך הוא מורכב יותר וכולל יותר משלב אחד?

א. שיטות הראשונים

הראשונים נחלקים במשמעות המחלוקת. התוספות מביא בשם ר"ת כך:

לפיכך צריך לזהר שיהו עדי מסירה בשעת נתינת הגט דאינהו כרתי דאי ליכא שם עדי מסירה אינה מגורשת אע"ג דאיכא עדי חתימה ולא מהני עדי חתימה אלא שאם ימותו עדי מסירה או ילכו להם למדינת הים שתינשא ע"י עדי חתימה דמסתמא בהכשר נעשה כדאמרינן בהשולח (לקמן לו, א) לא צריכא אלא לר' אלעזר דאמר עדי מסירה כרתי תקיננו רבנן עדי חתימה דזימנין דמייתי סהדי אי נמי דאזלי למדינת הים...

1. לדוגמא, הגמרא בתחילת המסכת (ג, ב) מנסה לברר מיהו אותו תנא הסובר כרבה, שנדרשת כתיבה וחתימה לשמה, ועושה שימוש בדעות ר"א ור"מ. וכן במקומות נוספים במסכת, הגמרא מביאה את אחת המחלוקות בעניינים שונים – חתימת עכו"ם (ט, ב), גט כתוב על יד של עבד (כ, ב), כתיבה במחובר לקרקע (כא, ב), שימוש בגט שיועד לשתי נשים (כד, ב), הנחת מקום התורף (כא, ב; כו, א), גיטין שנחברו (פו, ב) ועוד.

ועוד דרגיל ר"ת לומר דאפילו לר"מ בעי עדים בשעת נתינת הגט דאין דבר שבערוה פחות משנים וכן שטר מתנת קרקע או שטר מכר שהוא לקנין קרקע ואינו לראיה אין מועיל כלום לר' אלעזר אם ידוע שלא נתנו בפני עדים מיהו יש לחלק דלענין ממון דמהניא הודאת בעל דין כמאה עדים סגי בעדי חתימה במקום הודאת בעל דין אבל בקידושין וגרושין לא מהניא הודאת בעל דין משום דמחייב לאחרים דבקידושין אסר לה אקרובים ובגרושין אסר לה אכהן.

תוספות ד, א, ד"ה 'דקיימא לך'

בחלק הראשון של התוספות מבואר שר"א מצריך עדי חתימה רק מפני "תיקון העולם", כלומר יש בעדותם רק תועלת צדדית. התוספות מחדש שלפי ר"א, כל התפקיד של עדי החתימה הוא בעצם להוכיח שאם הם חתומים על השטר, מסתמא הגט גם נמסר בפני עדים. עולה מדברי התוספות, שגם לפי ר"א ניתן להסתפק רק בעדי חתימה, אך תפקידם של אלה אינו מהותי. בחלק השני, רבנו תם מפרש שאפילו ר"מ, הסובר ש"עדי חתימה כרתי", דורש שיהיו גם עדים למסירה. צורך זה נובע מהכלל "אין דבר שבערוה פחות משניים". ממילא, לפי ר"מ לכל אחת מכתי העדים תפקיד שונה – עדי החתימה נותנים לנייר את תוקף השטר ואילו עדי המסירה מקיימים את מעשה הגירושין. בהמשך, ר"ת מביא ראיה לחילוק זה מסוגיית הודאת בעל הדין. הוא מסביר שיש הבדל בין גיטין לשאר שטרות – בשטרות רגילים, באמת "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי", אך בגיטין, נאסר על הבעל לחתום על השטר משום "דחב לאחריני". מחילוק זה עולה, שהבעל יכול לקיים את השטר, אך הוא אינו מסוגל לקיים את מעשה הגירושין, ומכאן ראיה ל"חלוקת התפקידים" של ר"מ בין עדי חתימה לעדי מסירה (גם ר"א מחלק בין יצירת שטר ליצירת מעשה גירושין, אך ההבדל בינו לבין ר"מ הוא שר"א מראש לא דורש יצירת שטר בגט).

שיטת הרי"ף והרמב"ם היא שונה לגמרי. נביא תחילה את דברי הרי"ף בקיצור.

ומהא נמי שמעי' דלא בעינן עדי מסירה היכא דאיכא עדי חתימה.

רי"ף מז, ב

הרי"ף לא מקבל את הנחת היסוד של התוספות שיש צורך מעכב בעדי מסירה. לשיטתו, ישנם שני מסלולים אפשריים בגט – עדי מסירה או עדי חתימה. בהמשך דבריו, הרי"ף מוכיח זאת מהדין ש"אם נישאת בעד אחד וכתב ידי סופר הולד ממזר". מדין זה הוא לומד שיש משקל חיוני לחתימת העדים (אחרת לא מובן למה הגט פסול), בעוד שר"ת לא רואה חשיבות מהותית בעדי חתימה. הרי"ף בעצם סובר שלשיטת ר"א אף עדי מסירה כרתי, אבל לא רק. הרשב"א בחידושיו על מסכת קידושין², מסייע לשיטת הרי"ף ומסביר שבעל המגרש את אשתו אינו "חב לאחריני", שכן אמנם האשה נאסרה על הכהנים, אך עם זאת היא הותרה לכלל ישראל! וממילא נפלה ראיית ר"ת לכך שלשתי כתי העדים יש תפקידים שונים. גם הרמב"ם פוסק להלכה שגט שניתן ללא עדי מסירה – כשר.

חתמו בו שנים ועבר ונתנו לה בינו לבניה או שנמצאו עידי מסירה פסולין הרי זה כשר הואיל ועדים שבו כשרין והרי הגט יוצא מתחת ידה, ויש שהורה מן הגאונים שהוא פסול. משנה תורה, הלכות גירושין א, טז

הנפקא מינה הפשוטה בין שיטת ר"ת לשיטת הרי"ף והרמב"ם היא במקרה שלא היו עדי מסירה כלל, אך אם היו עדי חתימה – לר"ת אינה מגורשת (שכן תפקידם של עדי החתימה היא אך ורק להוכיח

2. חידושי הרשב"א, קידושין סה, ב ד"ה 'מיהו אכתי'.

למפרע על עדי מסירה) ואילו לרי"ף האישה מגורשת. בעצם המחלוקת היא לגבי מידת החשיבות המיוחסת לעדי החתימה.

כעת, עלינו לברר באיזו שיטה הולכות שאר הסוגיות בש"ס, שכן מחלוקת זו היא מהותית במסכתנו. בסוגיות של "עדים שאינם יודעים לחתום" וכן "שמות בגיטין" אנו מוצאים קשר אפשרי לענייננו. סוגיית "עדים שאינם יודעים לחתום" עוסקת בפתרונות השונים שנוכל לתת לעדים בעייתיים. אחד הפתרונות הוא זה של רבה, הסובר כי יש לקרוע להם נייר חלק וכך העדים ימלאו את הקרעים בדיו. וכך כותב התוספות בנושא זה:

בירושלמי פריך והלא כתב ראשונה הוא פירוש ואין הגט יכול להתקיים בחותמיו ומשני כשהרחיב להם את הקרעים והעדים אין ממלאין לגמרי כל רחב הקרע.
תוספות ט, ב, ד"ה 'מקרעין להם'

התוספות מתקשה בפתרונו של רבה, ומביא את שאלת הירושלמי – כיצד יוכל הגט להתקיים בחותמיו, הרי יש בפנינו רק קרעים ממולאים דיו, ואילו כתבו הייחודי של החותם אינו ניכר! התוספות אף מביא את תשובת הירושלמי לשאלה, המעמידה את הדיון בקריעות רחבות שבהן נוכל להבין את זהות החותם.

גם בעניין שמות בגיטין, התוספות עוסק בהבדל שבין חכמים לר"מ בעניין חשיבותה של כתיבת שמות הבעל והאישה על הגט:

אע"ג דמתני' דפרק הזורק דשינה שמו ושמה מוקמינן לה דהאי הולד ממזר כרבי מאיר משמע דלרבנן לא הוי בשינה שמו אלא פסולא דרבנן ומדנקט שינה ולא נקט לא כתבו כלל משמע דבלא כתבו כלל כשר אפי' מדרבנן הא ליתא דעל כרחק לא כתבו כלל לר"מ פסול מה"ת [=מן התורה] דהא בעינן שיהא מוכיח מתוכו שהוא מגרש את אשתו ובלא כתבו כלל אין מוכיח.

תוספות כ, א, ד"ה 'הא בעינן'

התוספות מסביר שלפי ר"מ, יש דין בגט שיהא "מוכיח מתוכו". כלומר, יש צורך שהגט יכיל את כל הפרטים החשובים לתהליך הגירושין. ממילא, ברור שישנה דרישה ששמות הבעל והאשה יופיעו בגט (יש לציין שהתוספות הוא יחידי בדרישה מעין זו ל"מוכיח מתוכו").

מסוגיות אלו עולה שיטה כללית והרמונית בתוספות. החילוק הראשוני שר"ת עשה בתפקידי העדים (עדי חתימה יוצרים שטר, עדי מסירה יוצרים מעשה גירושין) תואם לשיטת התוספות בשני הדרישות המעכבות של "מוכיח מתוכו" וכן "מתקיים בחותמיו". התוספות תופסים את תפקיד עדי החתימה בתור דין בשטר, ולכן יש להקפיד על קיום התנאים הנ"ל. לעומת זה, ראינו לעיל שלשיטת הרי"ף והרמב"ם שאף עדי החתימה יכולים לקיים את מעשה הגירושין (שלא כמו ר"ת, המשייך תפקיד זה לעדי מסירה). ממילא אין כאן פעולה "שטרית", ולכן לדידם אין צורך ב"מוכיח מתוכו" או "מתקיים בחותמיו".

ב. פרשנות ר' חיים את שיטת רבנו תם

ה"קהילות יעקב"³ מביא חקירה בשם ר' חיים מבריסק (להלן: הגר"ח) בסוגיה במסכתנו בדף פו, ב. המשנה שם מציגה מקרה של שני גיטין עם שמות זהים שהבעלים התבלבלו ביניהם, ומסבירה שעל כל בעל לתת את שני הגיטין לשתי הנשים. הגמרא בהמשך מבררת מיהו התנא ששנה דין זה, ור' ירמיה מסביר שלא ייתכן שמדובר בר"א, כיוון שבמקרה כזה עדי המסירה (שודאי קיימים לשיטת ר"א) לא

3. סימן ב'.

יידעו באיזה שטר מתגרשת! אביי משיב לו שאפילו לר"א אין דרישה כזו של "נתינה לשמה", ולכן יכול להיות שהתנא במשנתנו הוא אכן ר"א. הגר"ח שואל על הסוגיא: אם אכן גם ר"מ מצריך עדי מסירה (כשיטת ר"ת), כיצד רבי ירמיה אומר שמוכרח לומר כי משנתנו שנויה כשיטת ר"מ? הרי לכאורה גם לדעת ר"מ, שהיו שם עדי מסירה, עולה אותה הבעיה שיש לפי שיטת ר"א!

הגר"ח עונה שלפי ר"מ באמת אין דין "לשמה" (לשמה של האישה הספציפית המגורשת) בעדי מסירה, שכן "לשמה" נדרש רק בשטר. כשרות השטר נגמרה כבר בידי עדי החתימה, ועדי המסירה באו רק למען חלות הגירושין. אך לפי ר"א, עדי מסירה פועלים ממש בשטר, שכן לדידו "אין לשטר דין שטר בלא עדים"⁴. יוצא כי לשיטתו, עדי המסירה צריכים להיות "לשמה", שכן כל דין בשטר הוא "לשמה". לכן יש הוה אמינא שלשיטת ר"א יש צורך בנתינה לשמה, וזה היה הבסיס לסברת רבי ירמיה. אך אביי דחה אותו וטען שכיוון שלא מדובר בכתיבה אלא בראייה בעלמא, אין כאן דין "לשמה" בשטר. מכאן ברור שלשיטת ר"א יש לעדי המסירה שני תפקידים: הם יוצרים חלות לגירושין וכן הם מכשירים את עצם השטר. ממילא מובן גם מדוע התוספות אומר שר"א לא דורש "מוכח מתוכו" – השטר כבר "נגמר" בידי עדי המסירה!

מדברי הגר"ח אנו מבינים טוב יותר את תפקיד העדים, לפחות לשיטת ר"ת. ישנם שני שלבים בתהליך הגירושין: עשיית הנייר הפשוט לשטר מבורר וכן יציקת משמעות לפעולת הגירושין עצמה. עכשיו ננסה להבין את יסוד המחלוקת בין ר"מ לר"א. לדעת ר"מ יש חלוקת תפקידים ברורה בין העדים – עדי החתימה מבצעים את משימת השטר ואילו עדי המסירה נותנים חלות לאקט הגירושין. אך ר"א מאפשר לעדי המסירה לקיים את שתי הפעולות גם יחד, שכן עדי המסירה "הם פועלים ממש בהכשירא דשטר לשויי שטרא"⁵, וכדברי הקהילות יעקב:

דלר"מ כל כשרות השטר נגמר ע"י העדי חתימה ומה שצריך עדים על המסירה לדעת ר"ת ז"ל הוא בשביל חלות הגירושין שהוא דבר שבכערווה... אבל על כל פנים אין העדים [עדי מסירה, א.ד.] למען כשרות השטר לאשויי שטרא... והמתבאר מזה דלר"א העדי מסירה עושין שני דברים א' שהם עדים על חלות הגירושין... והב' שהם מכשירים עצם השטר לשויי שטרא.

קהילות יעקב על מסכת גיטין, סימן ב'

4. שם.

5. שם.